

دغدغه استاد انصاریان

برای بازگشت «اصول کافی» به خانه‌های مردم

سپهرغرب، گروه دین و اندیشه: مدیر مؤسسه علمی، فرهنگی و تحقیقاتی دارالعرفان، گفت: دغدغه استاد انصاریان از ترجمه روان کتاب «اصول کافی» بازگشت این کتاب به منازل مردم بوده تا در سطح جامعه، بیشتر معرفی شود.

حجت‌الاسلام محمدجواد صابریان با اعلام اینکه تازه‌ترین اثر استاد حسین انصاریان با عنوان «ترجمه اصول کافی» روز پنج‌شنبه ۲۲ آذرماه جاری در چورا بارگاه نورانی کریمه اهل بیت (ع) رونمایی می‌شود، تصریح کرد: این مراسم با سخنرانی حجج اسلام احمد واعظی رئیس دفتر تبلیغات اسلامی و نظری‌منفرد در تالار شیخ طوسی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم برگزار می‌شود.

وی با اشاره به اینکه پیش از ۱۵۰ اثر اثر در قالب ۲۰۰ جلد از سوی حجت‌الاسلام انصاریان به رشته تحریر درآمده است، افزود: استاد انصاریان سالیان زیادی است که در عرصه ترجمه ورود پیدا کرده و در این راستا ترجمه قرآن کریم و صحیفه سجاده را نیز در کارنامه دارد که با توجه به اهمیت و جایگاه کتاب اصول کافی، استاد بر آن شد که یک ترجمه روان و دقیق از آن را به جامعه اسلامی عرضه کند.

حجت‌الاسلام صابریان با بیان اینکه کار ترجمه و ویرایش این مجموعه پنج جلدی ترجمه اصول کافی چهار سال به طول انجامیده، ابراز کرد: این ترجمه محصول تلاش‌های دو ساله استاد بوده که توسط محققان مؤسسه فرهنگی دارالعرفان در دو سال مورد

بررسی و ویرایش قرار گرفته‌است.

وی با اشاره به جایگاه این کتاب، ادامه داد: کتاب «اصول کافی» دارای بهترین فهرست‌بندی بوده و برادرانده کلیه اصول اربعه است. مرحوم کلینی در طول ۲۰ سال برای این کتاب زحمت‌کشیده و نشانه‌هایی از اینکه این کتاب مورد تأیید امام زمان (عج) است، وجود دارد.

این استاد حوزه اظهار کرد: تفه‌الاسلام کلینی در سال ۳۲۹ هجری دارفانی را وداع گفته‌است. امتیاز کتاب «اصول کافی» او این بوده که در زمان غیبت صغرا نوشته شده و ازنظر علمای شیعه به‌عنوان «کامل‌ترین، جامع‌ترین، شریف‌ترین، معتبرترین،

کهن‌ترین و مهم‌ترین مرجع شیعه» در تاریخ شناخته شده‌است.

وی افزود: ۴۹۹ باب و سه هزار و ۸۸۱ حدیث در اصول کافی وجود دارد اما ترجمه‌های قبلی این کتاب دارای مشکلات قلمی، ادبیاتی و نقل بودن ترجمه است. درواقع دغدغه استاد انصاریان از ترجمه این کتاب، بازگشت آن به منازل مردم بوده تا در سطح جامعه بیشتر معرفی شود.

حجت‌الاسلام صابریان بیان کرد: در این ترجمه به متن حدیث با استفاده از نسخه اصلی «دارالکتب الاسلامیه» که با تصحیح دقیق استاد مرحوم علی‌اکبر غفاری تصحیح شده، پایبند بوده، ارجاع به مصادر معتبر داده و نقایض آن رفع شده‌است.

وی با اشاره به اینکه همچنین موارد مبهم با رجوع به نسخه «دارالحديث» رفع ابهام شد، به متن کتاب وفادار بوده و بین توضیحات مترجم از متن ترجمه روایت تمایز گذاشته شده، ادامه داد: باین‌وجود در ترجمه از شروح معتبر اصول کافی مانند «مراه العقول» علامه مجلسی، شرح ملامحمدصالح طولانی مترجم با جامعه مقصد در ترجمه تأثیرگذار بوده و روایات شبهه برانگیز و داری ابهام برای جامعه شناسایی شده‌است.

ماجرای مسلمان شدن مدیر فعال‌ترین مرکز دینی آمریکای لاتین

اماده داد: بعد از کشیش پرسیدم اگر خداوند چنین خالقی است، چرا ما مسیحیان می‌گوییم حضرت مریم (س) مادر خداوند است؟ او گفت عقل ما توان فهم چنین مسائلی را ندارد و ایشان یکی از رازهای من این بود که دینیم یک دین ارضی بود، یعنی فقط اعمالی را انجام می‌دادم و اطلاعات چندانی از آن نداشتم.

این مبلغ اسلام، افزود: زمانی که در دانشگاه مشغول تحصیل در رشته باستان‌شناسی بودم، از طریقی یکی از درس‌ها با ادیان مختلف در جهان آشنا شدم، همانجا بود که با عقاید دین مسیحیت پیش‌ازپیش آگاهی پیدا کردم و وقتی به‌طور کامل اعتقادات مسیحیت را مطالعه کردم، چند سؤال اساسی برآیم ایجاد شد که باید پاسخ آن‌ها را پیدا می‌کردم.

وی با بیان اینکه برای دریافت پاسخ پرسش‌هایم به کلیسا و نزد کشیشی رفته که به او گفتم خداوند خالق تمام موجودات است و او حرف مرا تأیید کرد،

دستور کار قرار می‌گیرد و یکی از موفقیتهای شگفت‌انگیز پیامبر را باید در همین ارتباط مسجد و مردم با به تعبیری، پیوند دین و دنیا از طریق مسجد جست‌وجو کرد.

در کنار جنبه فوق، مسجدها نخستین جایگاه دانش در اوایل عصر اسلامی شدند. در آنجا مسلمانان اصول دین و مقدمات اسلام را می‌آموختند. پیامبر اعظم (صلی‌الله علیه و آله) نخستین مسجد خود را در مدینه بنا نهاد تا جایی برای نماز، کانونی برای حکومت و همچنین جایگاهی برای آموختن اصول و ریشه‌های دین اسلام باشد.

هرچند در مساجد تنها به وعظ، راهنمایی، تفسیر قرآن و آموختن خواندن و نوشتن به بی‌سوادان و مانند آن پرداخته نشد، بلکه دانش‌های فراوان (ظهوری که از آن طلوع کردند و این کشورگشایی‌های بزرگ به دست آمد، راهی مسجد شد و در کنار علوم دینی مورد توجه قرار گرفت.

آن‌چنان شد که مسجد رسالت آموزشی و فرهنگی خود را به بهترین وجهی انجام داد و دانش‌جویان و دانش‌پژوهان فراوانی از سراسر دنیا به مساجد روی آوردند و دانشمندان و پژوهشگرانی بلندپایه‌ای از آن طلوع کردند و این مساجد بودند که نخستین جرقه‌های پایه‌گذاری مدارس در جهان اسلام را زدند.

در هر مسجدی کتابخانه‌ای بزرگ بود که کتابهای فراوانی در حوزه‌های مختلف در آن قرار داشت و معمولاً وقف مسجد بودند. بدین‌سان از روزگار پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) تا قرون بعدی، مسجد گروگونی‌هایی در حوزه معماری به خود دید، گسترش فراوان یافت و رسالت خود را در انتشار اعتقاد اسلامی و مدینن روح جهاد برای آماده کردن رزمندگان برای دفاع از مینهن اسلامی انجام داد. در پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی خدامان و نیز در زمان دفاع مقدس نیز به خویی این نقش کلیدی مسجد را می‌توان دید. [۱]

البته شاید همه کارکردهای مساجد در صدر اسلام، در دنیای امروز تحقق نیابد؛ اما باید فرهنگ حاکم بر مساجد به ساختارهای اجتماعی و سیاسی منتقل شود تا از رهگذر آن، جهت‌گیری همه فعالیت‌های جامعه، الهی و دینی باشد.

«جهانبینی اسلامی و فضاهای شهری حکومت‌های دینی بر اساس دیدگاه‌های ایدئولوژیک پی‌ریزی شده‌اند و در آن‌ها مذهب در کنار دو محور اقتصاد و سیاست در جامعه نقش‌ی بسیار پررنگ دارد. در جامعه اسلامی مساجد پایگاه اصلی مذهب به حساب می‌آیند، ازاین‌رو نقش مساجد در شکل‌گیری و روند توسعه شهری بسیار پررنگ است که با بررسی آن می‌توان تأثیر و جایگاه فرهنگی‌اش در توسعه اجتماعی را به دست آورد.

معماری و شهرسازی از جهت ساختاری بر دو محور استوار است؛ نخست از یعد تئوریک و ساختار فکری که از گذشته تاکنون دیدگاه‌های فلسفی

سپهرغرب، گروه دین و اندیشه: متأسفانه در دوران معاصر، در شکل‌یابی شهرها تا حد زیادی نقش محوری مساجد نادیده گرفته شده‌است و دیگر، طرح‌ریزی ترکیب سیمای مسجد که در ایفای نقش صحیح مسجد در سیمای شهر اسلامی اهمیت بسزایی دارند، با منطق همراه نیست و دیگر ساختار و سیمای بصری مساجد ما هماهنگ با هویت حاکم بر جامعه اسلامی‌مان نیست.

مسجد نخستین فضای معماری بود که در صدر اسلام و به هنگام مهاجرت پیامبر اعظم (صلی‌الله علیه و آله) به مدینه خلق و از مصادیق بارز جامعه اسلامی شد و به سبب نقش‌آفرینی‌اش در تمامی عرصه‌ها و شئون جامعه اسلامی، گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی را به یی داشت. مسجد به‌عنوان مکانی عبادی- سیاسی که مسلمانان در آن بزرگ‌ترین و مهم‌ترین تصمیمات اجتماعی را می‌گیرند، همواره مطرح بوده‌است.

اسلام مسجد را به وجود آورد تا به نیازهای عبادی، آموزشی، سیاسی و نظامی جامعه اسلامی پاسخ دهد؛ بنابراین مسجد در جامعه اسلامی به‌عنوان وسیله‌ای مطرح شد که امت را جدای از اینکه از بُعد معنوی پرورش و تزکیه دهد، محلی باشد برای احیای فرهنگی و مذهبی و جامعه را از تهدیدهای داخلی و خارجی در امن نگه‌دارد.

مسجد دارای آن‌چنان اهمیتی است که مقام معظم رهبری درباره آن فرموده‌اند: «پدید آمدن هویتی به نام مسجد، نخست در قبا و سپس در مدینه، در شمار زیباترین و پرمغزین ابتکارهای اسلام در آغاز تشکیل جامعه اسلامی است.» مسجد به‌عنوان پایه‌ایترین اساس معماری اسلامی نیز همواره نقش بسیار پررنگی را در شکل‌گیری و روند توسعه شهرها بر عهده داشته و جایگاه رفیعی را در حوزه فرهنگی و اجتماعی، جدای از حوزه شهرسازی پیدا کرده‌است؛ تا آنجا که در شکل‌گیری شهرهای جهان اسلام، به‌ویژه ایران، همواره نقش محوری داشته و بافت‌های شهری، حول آن‌ها نقش می‌بستند.

اما امروزه مساجد ما برخلاف گذشته، نتوانسته‌اند با معماری زمان و عصر خود در هم‌بایامزند و از لحاظ فرمی و عملکرد ظاهری، همسو و هماگ با نیازهای معاصر شوند. از دیگر سو، سیمای کلی شهرهای ما نیز تا حد زیادی عاری از مفاهیم اعتقادی، اجتماعی و فرهنگی شده و حضور مساجد در شهرها، به‌عنوان مهم‌ترین عنصر ساختار شهر، بسیار کم‌رنگ شده و نقش آن در سازمان‌دهی فضای شهرهای اسلامی نادیده گرفته شده‌است.

«مسجد در اسلام هدف اصلی از تأسیس مسجد و پایه‌گذاری این فضای دینی عبادت بوده، این نکته شایان توجه است که در فرهنگ اسلامی، تمامی فعالیت‌های انسان در وضعیت خاص می‌توانند رنگ عبادی به خود بگیرد و انسان تربیت‌یافته در مکتب اسلامی می‌تواند به درجانی برسد که همه زندگی او الهی و عبادی شود. بدین ترتیب، مسجد صرفاً محلی برای ارتباط با خدا نیست، بلکه ارتباط با جامعه و امت نیز در

سپهرغرب، گروه گردشگری: تقریظ حضرت آیت‌الله خامنه‌ای بر کتاب «رهنمای طریق» اثر آیت‌الله محمدعلی جوادان در تاریخ ۱/۹/۹۷ منتشر شد. این کتاب حاوی پاسخ‌های مکتوب و عالمانه آیت‌الله جوادان به پرسش‌های مردم و به‌ویژه جوانان در مسائل مبتلا به آنان است، در این یادداشت به قلم حجت‌الاسلام‌والمسلمین علی ذوعلم اهمیت این اثر را بررسی کرده‌است.

انتشار تقریظ کوتاه حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای در مورد کتاب «رهنمای طریق» اثر استاد محمدعلی جوادان، این پرسش را طرح می‌کند که ویژگی‌ها و امتیازات این اثر چیست که معظمله با مطالعه «بخش عمده‌ای» از این کتاب، «مطالب سودمند بسیاری» در آن دیده‌اند که دانستن آن را برای جوانان «لازم» با راهگشا دانسته‌اند؟

مطالعه این کتاب، ناآوری‌ها، جهت‌گیری‌ها و نکات دقیقی را در این اثر نشان می‌دهد که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: ۱- این کتاب محصول بهره‌برداری‌های علمی، اخلاقی و تربیتی مؤلف محترم آن از محضر اساتید برجسته‌ای است که هر کدام استوانه حکمت، تربیت و مربی ارشدمندی برای جامعه و به‌خصوص جوانان بوده‌اند، چهره‌ها و شخصیت‌هایی ازقبیل استاد آیت‌الله حاج آقا مجتبی تهرانی، مرحوم آیت‌الله حق‌شناس، مرحوم علامه عسکری، مرحوم آیت‌الله مجتهدی و دیگر بزرگان که به یُمن برنامه‌های خوب صداسومیا، بسیاری از مردم ما و به‌خصوص جوانان با این چهره‌ها آشنا هستند. شهد شیرین و گسوارای این معارف در خلال مطالب این کتاب احساس می‌شود که البته با یافته‌ها و تجربه‌های مؤلف ترکیب‌شده و در پاسخ به پرسش‌های مخاطبان به آنان منتقل می‌شود.

۲- در این اثر، ساختارها و فصل‌بندی‌های رسمی و مرسوم کنار گذاشته و مشاوره‌ها و پرسش‌های واقعی مخاطبان، مطرح‌شده و پاسخ گرفته‌است. یکی از خلأهای کار تربیتی و اخلاقی در جامعه ما توجه به مشکلات عینی و مسائل واقعی جوانان، مشاوره و کمک به حل آن‌ها است. این کتاب به خوبی و با صراحت به بخشی از پرسش‌ها و مشاوره‌هایی که جوانان متدین امروز درگیر آن‌ها بوده، پاسخ داده‌است.

۳- تنوع مباحث و موضوعات این اثر که شامل پرسش‌های اخلاقی، اعتقادی، تاریخی، قرآنی‌ها و مشاوره‌های مربوط به ازدواج، تحصیل و مسائل واقعی غیره می‌شود، ویژگی دیگری است که خواننده را جذب می‌کند و بدون احساس ملالت و خستگی، او را به دنبال خود می‌کشاند.

۴- مطالب در عین اینکه روان و ساده بیان شده، اما از استحکام، استنادات روایی و قرآنی برخوردار است که در باورقوی‌ها به این مستندات اشاره

به بهانه هفته جهانی مسجد

غفلت از جایگاه کلیدی «مسجد»

در نظام شهرسازی مدرن

نشان‌دهنده اهمیت و نقش فضاهای کالبدی شهری در یک جامعه آرمانی باشد. بدین ترتیب، مسجد به‌عنوان نخستین فضای کالبدی شهری در جامعه اسلامی، جای ویژه خود را تا حد زیادی

پیامبر (ص) شهر یرث را تأسیس نکرد، اما ساختن جامعه‌ای نو در این شهر را از بنا نهادن مسجد آغاز کرد. بعدها مسلمانان ساختن شهرهای جدید مانند کوفه، بصره و قاهره را با ساختن مسجد آغاز کردند. در این شهرها ابتدا مکان و محل مسجد مشخص می‌شد و سپس با محور قرار دادن آن، خیابان‌ها و بازار و مانند آن شکل می‌گرفت. این اقدام نمادین، جوهره عبودی شهر، جامعه و حکومت در اندیشه اسلامی را به خوبی نشان می‌دهد. محوریت مسجد در معماری و شهرسازی و نیز چرخه امور شهر، به‌مثابه یک قطب فرهنگ‌ساز و سهولت دسترسی مردم به مسجد و کثرت نسبی مساجد در محله‌ها در گذشته تاریخی جوامع اسلامی، تا دیگر ابعاد جایگاه مسجد در فضای معماران مسلمانی ایرانی نیز با تلفیق معماری ایرانی با تفکرات اسلامی، مساجدی عظیم و شکوهمند را به وجود آوردند و سعی فراوانی کردند تا با تکنیک‌های مختلف معماری و برخی الحاقات، همانند گنبد و مناره، تاآنجا که می‌توانند به برجسته‌تر ساختن مساجد در فضای شهری به‌عنوان مهم‌ترین عنصر شهر اسلامی بپردازند.

«جایگاه مسجد در سیمای شهر جنبه دیگر کارکرد مسجد، توجه به فضای کالبدی شهری و کارکرد معماری آن است. معماری مسجد یک معماری پرمرواز و در یک نگاه کلی، نماد اندیشه توحیدی و واسطه عالم علوی با عالم سفلی است. از دیگر سو، پیامبر (ص) نخستین اقدام خود را برای برپا کرد یک جامعه نوین و الگو، با فعالیتی معماری آغاز کرد و این موضوع می‌تواند

از مجموع عناصر اصلی شهر، همواره مورد توجه مسلمانان بوده و انتخاب عملکرد فضاهای همجوار آن نیز با دقت خاص و در یک سلسله‌مراتب منطقی هویتی‌انجام‌گرفته که حافظ جایگاه مسجد در خاطر مردمان شهر بوده‌است. مساجد بر حسب عملکردشان و نقشی که در حیات شهر ایفا می‌کرده‌اند به انحای مختلف در شهر جای می‌گرفتند. مساجدی که در ارتباط مستقیم با حکومت و محل انجام مراسم دینی پادشاهان بودند در مرکز ثقل شهر، در مجاورت قصر سلطنتی، در کنار میدان اصلی و مرکزی شهر قرار می‌گرفتند.

برخی از مساجدی که پیامون ستون فقرات اصلی شهرها قرار می‌گرفتند علاوه‌بر انجام قریضه محل، اجتماع و فعالیت‌های دیگر اجتماعی بودند. مساجدی که در ابعاد کوچک و اغلب فاقد فضای باز بودند، در بدنه ی بازار و ستون فقرات شالوده‌ای شهر قرار داشتند و صرفاً محلی برای ادای قریضه نماز شب راسته یا گذرهای مجاور بودند.

مساجدی که در مرکز محلات و در مجاورت راسته‌های اصلی قرار داشتند، نقش مرکز فعالیت‌ها در سطح محله ایفا می‌کردند. که غالباً در کنار این مساجد، حمام و بازارچه‌ای نیز ایجاد می‌شد که عواید آن وقف مسجد بود و به این ترتیب، امور مسجد اداره می‌شد. مساجد کوچکی نیز که به‌صورت پراکنده در محلات مختلف ساخته شده بودند، به‌عنوان محلی برای ادای قریضه نماز و عبادات اهالی و ساکنان محلات بودند.

با توجه به این تقسیم‌بندی، آشکار است که سازمان‌دهی و ساختار فضایی شهر و به تبع آن، شکل‌گیری سیمای مرکز شهر اسلامی و در قیاس کوچک‌تر، مرکز محلات شهری تا حد بسیاری متأثر از مکان استقرار مسجد بوده، نقش مساجد در ساختار شهری آن‌چنان پررنگ است که مساجد در سیمای عمومی شهرها نقش هدایت‌گرانه پیدا کرده‌اند؛ به‌طوری‌که شهروندان با مشاهده مسجد از دور، آگاهی می‌یافتند که در چه موقعیتی از شهر به محله قرار گرفته‌اند و با توجه به سلسله‌مراتب مشخص در اطراف مسجد، به‌درستی رفع نیاز می‌کردند. [۲]

«مساجد معاصر و نقش آن‌ها در سیمای شهر همان‌گونه که ذکر شد، مساجد جدای از آنکه مکانی برای عبادت مسلمین هستند، کلیه امور مسلمانان را ازجمله امور سیاسی، اجتماعی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی پوشش می‌دهند. همین موضوع باعث شده بود که در گذشته، مرکزیت مسجد به‌عنوان مرکز اصلی شهرها همواره حفظ شود؛ اما متأسفانه در دوران معاصر، در شکل‌یابی شهرها، این نقش محوری برای مساجد در نظر گرفته نشده‌است و تا حد زیادی نقش محوری مساجد نادیده گرفته شده چنانکه دیگر طرح‌ریزی ترکیب سیمای مسجد و نیز انتخاب عملکردهای مجاور آن؛ که در ایفای نقش صحیح مسجد در سیمای شهر اسلامی اهمیت بسزایی دارند با اندیشه و منطق نیست و دیگر ساختار کالبدی و سیمای بصری مساجد ما هماهنگ با هویت حاکم بر جامعه اسلامی‌مان نیست.

در احداث فضاهای مساجد، مواردی چون سلسله‌مراتب ورود به مسجد، استفاده از عناصر و اجزای شهر،بخش خلق فضایی آرام جهت عبادت و

غیره نادیده گرفته می‌شود و مسجد صرفاً با تابلوی ورودی آن قابل تمایز از فضاهای مجاور خود است. اینبه مجاور مساجد نیز هیچ‌گونه سختی با فضای روحانی و سیمای اصل آن ندارند. به همین صورت مشاهده می‌شود که کالبد و سیمای مسجد هیچ‌گونه جدیه بصری برای اهالی شهر ایجاد نمی‌کند و همین موضوع ازجمله مهم‌ترین دلایل تضعیف ارتباط اهالی شهر با مساجد به شمار می‌رود که این موضوع غیر قابل اغماض است، زیرا مساجد کانون حرکت‌های انقلابی نیز بوده‌اند و منشأ بسیاری از حرکت‌های اسلامی همچون انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، محسوب می‌شوند.

پس بر مردم و نهادهای تصمیم‌گیر و تأثیرگذار واجب است که حداکثر تلاش خود را به کار گیرند تا بتوانند جایگاه مسجد را در زندگی و بافت‌های شهری حفظ کنند. برای این منظور می‌توان اقداماتی را انجام داد، ازجمله اینکه برنامه‌ریزان و طراحان شهری حداکثر تلاش خود را بنمایند تا ساختار فضایی شهرهای جدید ما بر اساس فرهنگ و اندیشه اسلامی شکل گیرد و مسجد نقش محوری در طراحی شهرها داشته باشد. از دیگر سو، باید برنامه‌ریزی‌هایی در جهت استقرار کاربری‌های پیامون مساجد صورت پذیرد، به‌نجوی‌که کاربری بناهای مجاور، متناسب با نقش و کارکردهای مساجد باشد.

علاوه بر این، طراحی مساجد باید با توجه به نیازهای شهروندان در دنیای معاصر صورت گیرد و با توفیق در نیازهای دنیای معاصر را هم در بر داشته، همسو و هماگ با فرهنگ و اندیشه اسلامی باشد و بتواند روح سکون، آرامش و معنویت را به نمازگزاران القا کند. البته این ابداعات جدید نباید چهره مساجد را از لحاظ بصری مخدوش نماید یا دید و هویت شهروندان مسلمان در تضاد باشد. برای موفقیت در این عرصه، در طراحی و ترکیب نماهای مساجد باید از هنرهای اصل اسلامی و بومی استفاده کرده و از ابداعات غیراصولی و یک‌سو خودداری کرد.

همان‌گونه‌که گفته شد، طراحی مساجد باید با توجه به نیازهای شهروندان در دنیای معاصر صورت پذیرد و از دیگر سو، کارکردهای اصلی و گذشته نیز به مساجد برگردانده شود، پس باید در طراحی مساجد فضاهایی را برای اختصاص دادن به کانون‌های علمی و فرهنگی و کتابخانه‌ها در نظر گرفت و از دیگر سو، باید قسمتی از مساجد برای حل مشکلات اقتصادی شهروندان و حل‌وفصل امور نمازگزاران اختصاص یابد. همچنین تا حد ممکن در طراحی مساجد با حداقل مساجد جامع شهرها با همکاری نهادهای دیگر، تکنیک‌هایی برای ارائه خدمات پزشکی در نظر گرفته شود.

بی‌نوشته‌ها: ۱. حسین جوان‌آراسته، کارکرد مسجد در حکومت نبوی، حکومت اسلامی، سال دوازدهم، شماره اول، صص ۱۳۸ تا ۱۴۰. ۲. محسن الویری، مسجد ارتباطات و توسعه پایدار، نامه صادق، شماره ۳۱، ۱۳۸۶، صص ۱۰۱. ۳. حمید سقاپور، نگاهی به جایگاه مسجد در شهر، نمونه موردی: مسجد در شهر معاصر شیراز، صص ۲۲.

ستارخالدیان